

ONDER DE PERENBOOM

THEODOR FONTANE

ONDER DE PERENBOOM

*Uit het Duits vertaald
door Martin Michael Driessen*

WERELDBIBLIOTHEEK · AMSTERDAM

Oorspronkelijke titel *Unter dem Birnbaum* (1885)
© 2017 Nederlandse vertaling Martin Michael Driessen /

Uitgeverij Wereldbibliotheek

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Karin van der Meer

NUR 302

ISBN 978 90 284 2692 4

www.wereldbibliotheek.nl

Eerste hoofdstuk

Voor de herberg annex winkel van Abel Hradtscheck in het rijke dorp Tschechin, geopend in 1820 zoals men boven de deur kon lezen, stond een boerenkar met twee magere schimmels ervoor. Vanuit de gang werden zakken naar buiten gedragen en opgeladen; enkele waren niet goed dichtgebonden, andere hadden kleine scheuren en gaatjes, en daar viel koolzaad uit. Naast de kar stond Abel Hradtscheck in eigen persoon en sprak tegen de knecht, die net op het wiel en vervolgens op de dissel stapte. ‘Vooruit maar, Jakob. Doe olieslager Quaas de groeten van me en zeg dat ik de olie voor het eind van de week moet hebben, want Leist in Wrietzen wacht er al op. En als Quaas er niet is, doe dan zijn vrouw de groeten van me en zet je beste beentje voor. Je weet wat ik bedoel. Ons poesje is verzot op complimenten.’

De knecht antwoordde met een knikje en ging op de voorste zak koolzaad zitten. Hij spoorde de schimmels aan met een slaperig ‘Hoppa’, en daar ratelde de kar de landweg af, op weg naar de boerderij van Orth met zijn windmolen, het laatste huis van Tschechin aan de Frankfurter zijde, en

vervolgens verder naar de olieslagerij, die een heel stuk verderop aan de Oderdam lag. Hratscheck keek de kar na tot die uit het zicht verdwenen was, waarna hij de gang betrad, die lang en breed was en door een rij houten pilaren in tweeën werd verdeeld. Tussen de pilaren hingen matten, alleen in het midden was een doorgang. Rechts bevond zich een trede die naar de woonkamerdeur leidde en links een groot schuifraam, dat bijna de hele bovenste helft van de muur innam. Daarachter bevond zich de winkel. Vroeger werd daar de klandizie bediend, tot mevrouw Hratscheck, die zeer gevoelig was voor standsverschillen, genoeg had van het rumoer voor haar salon en erop stond dat er een aparte winkeldeur aan de straatzijde kwam. Sedertdien kon het voorste deel van de gang bogen op een zekere grootburgerlijke stijl, terwijl het achterste deel, dat naar de tuin leidde, geheel aan de nering bleef voorbehouden. Tegen de ene muur stonden zakken en kratten met citroenen en sinaasappels, tegen de andere op elkaar gestapelde vaten – een imposante rij olievaten die alleen onderbroken werd door een kelderluik. Aan beide zijden daarvan hield een zorgvuldig geplaatste spie de vaten op hun plek, zodat de onderste rij niet door de druk van de bovenliggende kon gaan rollen.

Hratscheck sloot het kelderluik dat ondanks zijn herhaalde aanmaningen weer eens openstond en mopperde, half lachend: ‘Die vervloekte Ede ook... Wanneer wordt die jongen nou eens volwassen!’

Hij liep de gang uit, de tuin in.

Het werd al herfst; tussen de buxushagen bloeiden alleen nog wat asters en reseda's. Er zoemde een hommelt rond de stam van een oude perenboom die vlak naast het plankier stond dat door het midden van de tuin liep. De met peen en aardappel beplante stroken land, omgeven door aspergevelden, waren alweer omgespit. Er stond een frisse bries en de geel-zwarte kat van weduwe Jeschke, de buurvrouw, sloop tussen de aspergestengels door, kennelijk op mussenjacht.

Maar daar lette Hradtscheck niet op. Diep in berekeningen en overwegingen verzonken liep hij langs de groentebedden en hij werd zich pas weer van zijn omgeving bewust toen hij zich aan het einde van de tuin omdraaide en de achterzijde van zijn huis voor zich had. Daar stond het, proper en gastvrij, links de kegelbaan die van de straat tot ver in de tuin reikte, rechts het erf met de keuken, die hij onlangs aan het winkelgedeelte had laten aanbouwen. Rook steeg op uit de schoorsteen, door zonlicht beschenen en nauwelijks bewogen door de wind. Het was een toonbeeld van geluk en vrede. En dat alles was van hem! Maar voor hoelang nog? Hij verloor zich in angstige overpeinzingen en kwam pas weer tot bezinning toen hij een paar passen verderop een zware en overrijpe Malvasier-peer hoorde neerploffen, met een eigenaardige, doffe smak, omdat hij niet op het harde plankier, maar in een van de omgespitte groentebedden was gevallen. Toen hij zich

bukte om de peer op te rapen, hoorde hij een stem naast zich: ‘Dag Hratscheck! Ja, ’t is de tijd van het jaar. Uw Malvasiers vallen al vanzelf.’

Hij keek op en zag zijn buurvrouw, weduwe Jeschke, wier kleine, op enige afstand van de straat gelegen huis zicht gaf op zijn tuin, van achter de frambozenheg naar hem kijken.

‘Ja, moeder Jeschke, ’t is de tijd van het jaar,’ zei Hratscheck. ‘Maar wie plukt die peren voor me? Als uw nichtje Line nu hier was, zou die me kunnen helpen. Maar ik heb nu eenmaal niemand en moet alles alleen doen.’

‘Och kom, u heeft toch die jongen in dienst, Ede?’

‘Ja, dat is waar. Maar die plukt alleen voor zichzelf.’

‘Dat geloof ik graag!’ kakelde het oudje. ‘Eentje voor het kruikje, eentje voor het buikje.’

En dat gezegd hebbend strompelde ze weer terug naar haar huis. Ook Hratscheck verliet de tuin en ging de gang weer in.

Hij liet zijn blik rusten op de plek waar niet meer dan een half uur geleden de zakken koolzaad hadden gestaan, en het leek alsof hij wenste dat ze er nog steeds stonden, of dat er in hun plaats nieuwe zakken koolzaad uit de grond gegroeid waren. Vervolgens telde hij zijn vaten, riep in het voorbijgaan kortaf een aanwijzing de winkel in en betrad de woonkamer.

Die bood niet alleen een sfeer van huiselijkheid, maar maakte ook een opmerkelijke indruk: de inrichting was

namelijk veel eleganter en statiger dan men bij een kleine neringdoende in een dorp als dit zou verwachten. De twee divans waren met lichtblauwe atlaszijde bekleed, in het midden van de kamer stond een witgelakte trumeau met vergulde lijsten en blinkende spiegels. En boven de kleine piano hing zowaar, in een lijst van mahonie, een gravure naar een schilderij van Claude Lorrain, een zonsondergang met tempelruïnes en antiek aandoende figuren. Men kon zich afvragen hoe dit alles hier terecht was gekomen. Het enige dat hier paste was eigenlijk een lessenaar met een kijkgat erboven om het grote schuifraam aan de overzijde van de gang in het oog te kunnen houden.

Hradscheck legde de peer op de lessenaar en bladerde door het opengeslagen kasboek. Om hem heen was het stil, alleen het slaan van een koekoeksklok drong tot hem door, vanuit de kleine salon.

Misschien stoorde het tikken van het uurwerk hem, hoe dan ook, hij ging naar de halfopen deur, kennelijk met de bedoeling die te sluiten; maar toen hij een blik in de salon wierp zag hij daar tot zijn verrassing zijn vrouw zitten, zoals gewoonlijk geheel in het zwart gekleed, maar uiterst verzorgd, zoals het een modebewuste dame betaamt. Ze vlocht met vaardige vingers een krans; een tweede, haast voltooide, hing aan haar stoelleuning.

‘Wat doe jij nou hier, Ursel? En waarom vlecht je kransen? Wie is er dan jarig?’

‘Niemand. Het is niet voor een verjaardag. Het is voor

een sterfdag – die van je kinderen, om precies te zijn. Maar daaraan denk jij niet. Jij denkt alleen aan jezelf.’

‘Ach, Ursel, laat me met rust. Ik heb al zo veel aan m’n hoofd, bespaar me je verwijten. Onze kinderen... ja, die zijn dood, maar daarover moesten we maar niet klagen en jammeren. Integendeel. Het is beter zo.’

‘Ik begrijp niet wat je bedoelt.’

‘Is dat zo moeilijk? Ik heb zorgen. Heel veel zorgen.’

‘En waarom heb je zorgen? Omdat je niets zinnigs omhanden hebt en gewoon niet weet hoe je de dag moet doorkomen. Laten we eerlijk zijn – alleen ’s avonds, als de kroeg vol zit, heb je het naar je zin. En dan dat verdomde gokken, dat eeuwige kaarten en dobbelen. En als je nou nog een gelukkige hand had... Een kastelein die geen gelukkige hand heeft, moet niet tegen zijn klanten spelen, want daarmee ruïneert hij zichzelf. En je drinkt zo veel, altijd die zware Hongaarse wijn, tot diep in de nacht.’

Hij antwoordde niet, maar nam na enige tijd de krans van de stoelleuning en zei zachtjes: ‘Prachtig... Alles wat uit jouw handen komt, heeft stijl. Ach, Ursel... ik zou je zo graag gelukkig zien.’

Met deze woorden kwam hij dichterbij en streekte haar met zijn weke, vlezige hand.

Zij liet hem begaan en toen ze opkeek, misschien vertederd door zijn liefkozingen, werd duidelijk dat ze als jonge vrouw zeer mooi moest zijn geweest. Men kon haar ook nu nog een schoonheid noemen; maar het was onmiskenbaar

dat zij veel had meegemaakt, geluk en ongeluk, liefde en leed: het leven had zijn sporen nagelaten. Ze waren ongeveer even oud, allebei begin veertig, en vormden een mooi paar. Uit de manier waarop ze met elkaar spraken en omgingen bleek dat ze elkaar ooit uit wederzijdse genegenheid hadden gevonden.

Allengs verdween dan ook de kribbigheid die zij aan het begin van hun gesprek had getoond, en ze vroeg: ‘Wat heb je dan nu weer voor zorgen? Je hebt zojuist het koolzaad afgeleverd en zodra Leist zijn olie heeft, krijg jij je geld. Hij betaalt altijd stipt.’

‘Ja, dat doet hij. Maar dat helpt me niet verder, ’t is allemaal afbetaling en rente. Ik zit tot aan mijn nek in de schulden, de meeste ervan helaas bij Leist zelf. En dan is er nog dat gedoe met Krakau, vanwege die agent van Olszewski-Goldschmidt & Zoon. Die kan ook elke dag voor de deur staan.’

Hradscheck somde nog ettelijke andere problemen op, maar zonder dat het nog veel indruk op zijn vrouw scheen te maken. Ze reageerde met lijzige toonval: ‘Ja, wie zijn geluk bij het spel riskeert...’

‘Ach, hou toch op over dat spelen, Ursel! Zo erg is het nu ook weer niet, geloof me toch. En bovendien verwacht ik er niks van. Al helemaal niet van de loterij, wat bij voorbaat weggegooid geld is, ik weet het, maar toch heb ik weer een lot gekocht. En zal ik je zeggen waarom? Omdat ik een uitweg wil. Omdat ik een uitweg moet vinden. Omdat ik ons wil redden.’

‘Zo, zo,’ zei ze en vlocht werktuigelijk door aan haar krans, alsof ze nog overwoog wat ze daarop moest antwoorden.

‘Zal ik je naar het kerkhof begeleiden?’ vroeg hij, toen haar zwijgen hem begon te benauwen. ‘Dat doe ik graag voor je, Ursel.’

Ze schudde haar hoofd.

‘En waarom niet?’

‘Wie een krans bij de doden wil neerleggen, moet tenminste aan hen gedacht hebben.’

En met die woorden stond ze op en verliet het huis om naar het kerkhof te gaan.

Hradscheck keek haar na. De rode daken aan weerszijden van de dorpsstraat blonken in de herfstzon. Hij ging weer aan zijn lessenaar staan, en begon te bladeren.

Tweede hoofdstuk

Sinds die dag was er een hele week verstreken, maar het geluk bij het spel waarop Hradtscheck hoopte liet op zich wachten, net als het geluk in de loterij. Maar hij bleef hoopvol, en nu de trekking aanstaande was, nam zijn kwartlot dag na dag een ereplaats in op zijn lessenaar. Het stond schuin op een lezeraartje, als een fetisj, en talloze malen keek hij ernaar, met eerbied en zelfs adoratie in zijn blik. Iedere ochtend nam hij in de krant de lijst met winnende nummers door, maar het zijne was er nooit bij. Hoewel drie van de vijf cijfers zevens waren en het perfect door zeven deelbaar was. Zijn vrouw zag hoe hij leed en sprak met hem, nuchter als altijd, maar geenszins onvriendelijk; ze probeerde hem ervan te overtuigen dat het beter was als hij het lot van dat lezeraartje wegnam, om Gods toorn niet over hen af te roepen. Want wie zoiets deed haalde volgens haar in plaats van hulp en redding de duivel en zijn trawanten in huis; het lot moest daar weg. Als hij wilde bidden, had zij iets beters voor hem: een beeltenis van Maria, gezegend door de bisschop van Hildesheim ter gelegenheid van haar Heilig Vormsel.

Maar daar wilde de permanent tussen bij- en ongelooft weifelende Hratscheck niets van weten. ‘Wat moet ik met dat plaatje van je, Ursel? En zelfs al zou ik er iets van willen weten, stel je eens voor wat ik te horen zou krijgen als iemand erachter kwam! Alle boeren zouden de spot met me drijven, zelfs Orth en Igel, die anders hun mond niet open doen. En de vriendschap met de dominee, die kunnen we dan ook vergeten. Die is alleen zo op je gesteld omdat hij je die roomse onzin uit het hoofd wist te praten en je op die manier een plaatsje in de hemel heeft verschaft, misschien wel vlak naast het zijne. Want dat ik in de hemel kom, is hoogst onwaarschijnlijk.’

En dus bleef het lot op het lezernaartje staan tot de laatste trekking voorbij was. Toen verscheurde Hratscheck het en strooide de snippers in de wind. Maar ook nu was hij, al zijn aanmatigende spot ten spijt, zo zwak en bijgelovig dat hij de wegwaaiende snippers nakeek, en toen enkele ervan over de hele dorpsstraat tot aan de kerk werden geblazen, om pas daar te landen, vatte hij weer moed en zei tegen zichzelf: ‘Dat brengt geluk.’

Ook gaf hij zich over aan vreemde wensdromen en fantasieën, die zich nu steeds vaker aan hem opdrongen. Maar nog was hij sterk genoeg om zich telkens weer los te scheuren uit het net waarin deze dromen en fantasieën hem wilden verstrikken.

Onmogelijk.

En als het schrikbeeld van de agent, wiens bezoek nu

elke dag aangemeld kon worden, opnieuw in zijn gedachten opdoemde, deinsde hij terug en herhaalde bij zichzelf: 'Dat is onmogelijk.'

Het was nu midden oktober.

Hradscheck had veel omhanden in de zaak, maar soms ging het er rustiger aan toe en dan hakte hij hout op het erf of ging de tuin in om zijn aardappels te oogsten; die waren van een voortreffelijk ras, want hij was een fijnproever. Toen alle aardappels gerooid waren, begon hij de smalle strook land waarop ze gestaan hadden om te spitten. In feite was spitten en in de tuin werken inmiddels zijn grootste liefhebberij, en de uren die hij met de spade in de hand doorbracht waren zijn gelukkigste.

Ook vandaag was hij weer druk met zijn spade in de weer, toen weduwe Jeschke zoals wel vaker aan het hekje tussen hun tuinen kwam staan om toe te kijken, hoewel het nog vroeg in de ochtend was.

'Met je piepers is het dus gedaan, Hradscheck?'

'Ja, moeder Jeschke, eergisteren al. Het was een waar feest dit jaar: soms wel twintig stuks aan één struik, en allemaal rond en gezond.'

'Ja, ja, sommigen geeft de Heer het in hun slaap. U mag zich gelukkig prijzen, Hradscheck, met zulke piepers en zulke peren. Daarvan heeft u vast een mud of vier geplukt, schat ik.'

'Meer, moeder Jeschke. Heel wat meer!'

‘Nou, blijf maar dankbaar en bescheiden, Hratscheck, en verzoek het noodlot niet. Men moet immer dankbaar en bescheiden zijn, ook in zijn geluk.’

En met die woorden liet zij haar buurman staan en hinkte weer terug naar haar huis.

Hratscheck keek haar geërgerd en een beetje verward na. En dat was niet zonder reden. Want weduwe Jeschke, al gedroeg ze zich nog zo vriendelijk en welwillend, was een kwade buur. Ze deed niet alleen aan kwakzalverij maar ook aan genezing op afstand, en stelpde bloedingen met geheime spreuken; en ze wist vooraf wie sterven zou. Voor diens huis zag ze dan de nacht tevoren een doodskist staan. Men zei bovendien dat ze de kunst verstond zich onzichtbaar te maken, wat ze, toen Hratscheck haar erop aansprak, enerzijds ontkende maar toch ook weer half toegaf. Ze wist het natuurlijk niet, zei ze, maar ze wist wel dat de vers gesmolten talg van een lam goed was – die van een ongeboren lam natuurlijk, waarin men een rode woldraad moest dopen; maar het allerbeste was natuurlijk om varenzaad in schoenen of laarzen te doen. En vervolgens begon ze te lachen. Hratscheck lachte mee, maar desalniettemin had hij elk woord onthouden alsof het een evangelie was; met name ‘ongeboren lam’ en ‘varenzaad’. Hij geloofde er niets van, maar ergens ook weer wel. Zijn angst voor de oude toverkol was na dit gesprek over onzichtbaarheid alleen maar groter geworden.

En die angst besloep hem die ochtend opnieuw, toen hij

haar na hun conversatie over de piepers en de peren weer in haar huisje zag verdwijnen. In gedachten herhaalde hij: sommigen geeft de Heer het in hun slaap. U mag zich gelukkig prijzen. Verzoek het noodlot niet. Dat waren haar woorden geweest. Maar wat zou ze daarmee bedoeld hebben? Wat moest dat eeuwige geklets over geluk en dat hij zo gelukkig was? Was het afgunst, of wist ze iets over hem? Had ze hem soms met haar hocus pocus in de kaart gekeken?

Aldus in gedachten verzonken nam hij de spade weer ter hand en begon energiek te spitten. Daarbij verplaatste hij heel wat grond en toen hij de oude perenboom aan het eind van het groentebed tot op vijf pas was genaderd, stootte hij op iets dat onder het scherp van het ijzer doormidden brak en kennelijk geen steen of wortel was. Hij groef voorzichtiger verder en ontdekte al snel dat het om de arm en de schouder van een menselijk lichaam ging. Er kwamen ook restanten van een uniform aan het licht, donker en sleets, maar toch goed genoeg geconserveerd om vast te stellen dat het om een soldaat ging.

Hoe was die hier terechtgekomen?

Hradscheck leunde op de steel van zijn spade en dacht na. Moet ik hier melding van maken? Nee. Daar komt alleen maar roddel van. En niemand drinkt graag zijn biertje in de schaduw van een perenboom waar een lijk onder ligt. Ik doe helemaal niets. Laat hem maar blijven, waar hij is.

Waarop hij het armbot dat hij had opgegraven weer terugwierp en de kuil dichtgooide. Maar terwijl hij daar-

mee bezig was doken de fantasieën en gedachten weer op, zoals zo vaak de laatste weken. En dit keer gingen ze niet weg maar vormden zich tot een plan dat hij niet meer uit zijn hoofd kreeg. Zijn werk was gedaan, er viel niets meer te graven en te scheppen. Maar nog steeds stond hij daar, op diezelfde plek, zijn spade in de hand, en keek om zich heen alsof hij op heterdaad betrapt was. En met enig recht. Want spookachtige verschijningen – en één ervan was hijzelf – omringden hem, zo duidelijk zichtbaar en welhaast tastbaar dat hij vreesde dat iedereen ze even duidelijk kon zien als hijzelf. Hij wierp een steelse blik op het tuinhokje. Geen weduwe Jeschke, godzijdank. Maar als ze zich werkelijk onzichtbaar kon maken en zelfs de doden kon zien – doden die nog niet gestorven waren – waarom zou ze dan niet de verschijningen kunnen zien die hem nu belaagden? Hij huiverde, niet zozeer vanwege de daad, maar bij de gedachte dat wat nog daad moest worden misschien nu al ontdekt en prijsgegeven was. Hij vermande zich en ramde de spade weer in de grond.

Onzin allemaal. Dat domme, oude wijf met haar hocus pocus... Wie trapt daar nou in? Ze ziet een doods-kist voor een deur staan, en dan gaat er iemand dood. Ja, dat zegt ze – maar altijd pas als diegene goed en wel dood of aan het stikken is, of als zijn hart al faalt. Zo kan ik ook voor profeet spelen. Ze kan me wat, die ouwe heks. Maar Ursel...! Hoe wijd ik die in? Dat is het probleem. Want ze moet het weten. Ze moet meedoen, het lukt alleen als we het samen...

Hij stakte even, maar het duurde niet lang of hij zette zijn gedachte resoluut voort: ach, dat lukt wel. Het moet gewoon lukken. Nood breekt wet. Wat zei ze laatst, toen we de situatie bespraken? ‘Als we maar nooit of te nimmer in armoede moeten leven... Armoede, dat is het allerergste.’ Daaraan zal ik haar houden; daarmee dwing ik het af. Ze kan niet anders dan het willen.

Hij schouderde zijn spade alsof het een geweer was en liep weer naar zijn huis.

